

1. A jogi alaptan helye a jogi oktatásban

1.1. A jogászképzés tantárgyszerkezete és a jogi alaptan

Jogi oktatás három célja:

- Jog belső működésére vonatkozó ismeretek átadása
- A joggal legközvetlenebbül összefüggő társadalmi képződményekről (főleg az állami-politikai szervekről, pl. az Országgyűlés, a Kormány) való ismeretek átadása
- Az „értelmiségi képzésbe” tartozó tárgyak alapjainak oktatása (filozófia, szociológia, közgazdaságtan, stb.): ezeket minden felsőfokú oktatási intézményben tanítják, de a jogi képzésben különösen fontos, mert a jogot körülvevő társadalomról adnak képet

A jog belső működését bemutató tárgyak szintén három csoportra oszthatók:

- Tétéles jogi tantárgyak: az egyes jogágak szabályait, fogalmait ismertetik
- Jogtörténeti tantárgyak (jellemzően a római jog és az egyetemes vagy európai jogtörténet)
- Elméleti jogi tantárgyak: a jog általános sajátosságait mutatják be, elsősorban nem a hatályos szabályokkal és a jogági fogalmakkal foglalkoznak.

Didaktikailag megfelelő sorrend:

1. jogtörténet (szemléltetni, hogyan alakultak ki történetileg a ma működő jogintézmények).
2. tétéles jogi tárgyak (elsősorban a büntetőjog és a magánjog).
3. elméleti jogi tantárgyak (ezek érthetőbbek a tétéles jog ismeretében, és elmélyítik azt).

Emellett szükség van egy alapozó tantárgyra a jogászképzés legelején, amely alapszintű, átfogó ismereteket ad a jogrendszeréről. Ez a jogi alaptan.

1. A jogi alaptan helye a jogi oktatásban

1.2. A tételes jogi tantárgyak

A tételes jog a működő, hatályos jogot jelenti. A tételes jogi tantárgyak ennek a jognak egy-egy területét, szabályait mutatják be.

A történelem során egyre sokrétűbb (differenciáltabb) társadalmi képződmények alakultak ki, így a jog is egyre tagoltabbá vált. Pl. a középkori fejlődés végére elkülönültek a magánjog és a büntetőjog szabályai, elvei. Az ipari forradalomtól kezdve új jogterületek alakultak ki.

Munkajog: a tömegessé váló, tartós munkaviszonyok sajátos, részletekbe menő szabályozást igényeltek.

Családi jog: a család, mint érzelmi közösség más szabályokat kíván, mint a személyek közötti egyéb kapcsolatok. Jelenleg a családi jog szabályozása a Polgári Törvénykönyv negyedik könyvében található.

Büntető eljárásjog: a sokasodó eljárásjogi garanciák (pl. ártatlanság véelme, kényszervallatás tilalma, jogtalanul megszerzett bizonyítékok figyelembe vételének tilalma, megengedhető kényszerítő eszközök köre, stb.) sajátos eljárásjogi szabályok kialakítását indokolták.

Polgári eljárásjog: a polgári jog körébe tartozó (elsősorban vagyoni, illetve személyi) igények érvényesítésének részletes szabályai.

A közjog területén az idők során különvált az alkotmányjog, a közigazgatási jog és a pénzügyi jog.

Alkotmányjog: a hatalmi ágak megoszlását, az állam alapintézményeit (pl. kormány, országgyűlés, bíróságok), valamint az embereket megillető alapjogokat határozza meg.

Közigazgatási jog: a közigazgatás szervezetét és eljárását meghatározó szabályok összessége.

Pénzügyi jog: a központi költségvetés és az adóztatás szabályait, valamint a pénzügyi tevékenység feltételeit tartalmazza.

Nemzetközi (köz)jog: az államok közötti két- és többoldalú egyezmények minden téren (emberi jogok, légi jog, világűrjog, tengerjog, stb.) megsokasodtak, önálló jogterületet hozva létre.

Nemzetközi magánjog/kollíziós magánjog: az államhatárokon átnyúló magánjogi viszonyok (pl. különböző állampolgárságú és lakóhelyű személyek közötti adásvétel vagy házasság) rendezésére alakult ki. Azt segít meghatározni, melyik fél állampolgársága szerinti állam joga az irányadó egy kérdésben.

Európai jog: az Európai Unió sajátos (*sui generis*) joganyaga, részben a tagállamokban közvetlenül hatályos szabályokat tartalmazza, ezért más, mint a nemzetközi jog.

1. A jogi alaptan helye a jogi oktatásban

1.3. A történeti jogtudományok tantárgyai

A római jog:

A Római Birodalom története során egyedülállóan kifinomult szabályrendszer alakult ki, amelynek anyagát a középkorban újra felfedezték, és az egyetemeken tanítani kezdték, illetve az így kiművelt jogtudósok alkalmazták. Az újkorra az egyes államokban eltérő sajátosságokat öltött ez a jogalkalmazás, de a kontinentális Európa jogrendszerének alapjai mindmáig a római jogra nyúlnak vissza. Önálló oktatása ezért különösen jelentős.

A magyar jogtörténet:

A magyar jogszabályok, jogintézmények történetével foglalkozik (pl. milyen szerződésfogalmat ismertek a különböző polgári jogi szabályok, vagy milyen büntető eljárásjogi garanciák védték a terhelteket a különböző történeti jogszabályokban).

Egyetemes jogtörténet:

Elsősorban a fontosabb kontinentális európai országok jogfejlődésével foglalkozik, esetleg kitérve az angolszász országok jogfejlődésére is.

1. A jogi alaptan helye a jogi oktatásban

1.4. Az elméleti jogtudományok tantárgyai

A jogfilozófia vagy jogelmélet:

A tételes jogról való elméleti gondolkodás sokáig a filozófiai gondolkodás része volt, filozófiai természetű kérdéseket tettek fel a jog vonatkozásában (pl. mi a helyes jog). A XIX. században a társadalomtudományok komolyabb előretörésével létrejöttek az egyes társadalmi jelenségeket a maguk belső logikája szerint megérteni kívánó irányzatok is. Ezeknek a jogra vonatkozó része a jogelmélet, ami a jog belső összefüggéseire alapozza a kérdéseit (pl. mitől érvényes a jog).

Az általános jogtan:

A jogelmélet és a tételes jogtudományok között helyezkedik el. A tételes jogágak szabályainak közös jellemzőivel foglalkozik (pl. a felelősség általános elmélete, ami a magánjogi és a büntetőjogi felelősséget közös nevezőre hozza).

Jogszociológia:

Empirikus jogszociológia: egy-egy jogi folyamat, jogintézmény, jogi rendelkezés tényleges megvalósulásával foglalkozik (pl. a tényleges jogkövetés mértéke egy adott társadalomban).

Makroszociológiai jogszociológia: a jogásztársadalom szerkezetével, az egyes jogászcsoportokkal és azok egymáshoz való viszonyával foglalkozik (pl. milyen fontosabb jogász szakmák léteznek, melyikük a legnagyobb presztízsű egy adott országban).

2. A jogászság szerveződése

2.1. A jogászképzés fejlődése

Az európai jogászképzés

Az európai jogászképzés hagyományosan az egyetemi képzésre épül, tudományosan rendszerezett formában adja át a szakmai ismereteket a hallgatóknak.

Már az első itáliai egyetemek között találhatunk jogi karokat, ami a *Digesta*, a római jog anyagának egyik legfontosabb forrása, 1050. körüli megtalálásának köszönhető. Egész Európából jöttek diákok a *bolognai*, és a később alakult többi itáliai egyetemen tanulni, majd Európa más államai is létrehozták saját egyetemeiket. Az államigazgatásban az 1200-as évekről egyre nagyobb szerepet kaptak a jogilag képzett klerikusok. Az 1500-as évektől a jogászi és az egyházi réteg ezen összefonódása fokozatosan megszűnt, és a jogászság önálló világi értelmiségi réteggé alakult. Az 1800-as és 1900-as években ez a képzés az akkoriban kialakult társadalomtudományi tárgyakkal bővült.

Az elméleti ismeretek mellett gyakorlati ismeretekre is szükség van, ezeket jellemzően a mindennapi szakmai munka során szerzik meg a frissen végzettek.

A magyar jogászképzés is ezt a mintát követi. Az első hazai jogi kart 1667-ben hozták létre a nagyszombati egyetemen. A képzés az 1800-as évekig latin, majd latin és német nyelven folyt. Az 1840-es években kezdődött a magyar nyelvű oktatás. A szabadságharc leverését követően egy ideig újra visszaállt a német nyelvű oktatás, de még a kiegyezés előtt végleg áttértek a magyarra.

Az amerikai jogászképzés

Az Egyesült Államokban – az angol mintát követve – a XX. század elejéig a gyakorlatban, egy ügyvéd mellett „inaskodva” válhatott valaki jogásszá, és a szakmabelieknek csak töredéke végzett jogi egyetemen. Az írógép feltalálása után azonban már nem volt szükség a másolási munkákat végző segédekre, és az 1900-as évek elejétől rohamosan megváltozott a szakmabeliek megoszlása az egyetemet végzettek javára.

Az amerikai jogászképzés azonban az egyetemen is gyakorlat-centrikus maradt; a hallgatók konkrét ítéletek sokaságát tanulmányozva nyernek rálátást a jogrendszerre, és nem az átfogó fogalmi rendszer tanításán van a hangsúly.

2. A jogászság szerveződése

2.2. A jogászság főbb csoportjai

Bírói kar:

A bíró a jogrendszer központi alakja, mivel a konkrét jogvitákban végső soron ő dönti el, hogy mi az alkalmazandó jog. A bírói karon belül a legerősebb a zártság a társadalom más szegmenseire jellemző gondolkodásmódokkal szemben. (Vagyis pl. egy jogtudós, a munkája során, szabadon bírálhatja a jogot, ha szerinte az erkölcsstelen vagy káros gazdasági következményekkel jár – a bíró azonban ítélkező tevékenysége során ilyet nem tehet.) Ezt a zártságot erősíti és igényli a bírói függetlenség. A bíró nemcsak a jogon kívüli hatásoktól, de a saját szervezetétől is független kell lennie. (Vagyis pl. a magasabb beosztású bíró nem utasíthatja adott döntésre az alacsonyabb beosztásút.)

Ügyészi réteg:

Az állam jogi hatalmát testesíti meg a bírói karral együtt. Hierarchikusan szervezett. Fő feladata a vád képviselése büntetőügyekben. A XX. században további közérdekű funkciókat is ellát (pl. nálunk a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény 9. § (1) bekezdése szerint polgári perben keresetet indíthat, ha a jogosult jogainak védelmére bármely okból nem képes).

Ügyvédség:

Jogi képviselést lát el polgári, büntető és egyéb ügyekben. A tárgyalótermi munka mellett más feladatokat is elláthat (pl. közreműködés cégalapításban, békéltetés, jogi tanácsadás, stb.). A legváltozatosabb tevékenységet ellátó jogászcsoporthoz, ennek megfelelően a bírói karral szemben itt szükség lehet a jogásztól idegen szemléletmódra (pl. békéltetésnél jó emberismeret, pszichológiai érzék is kell a konfliktusok kezelésére). Az ügyvédek jellemzően megbízási szerződés alapján tevékenykednek (vagyis egy-egy ügyben fogadják fel őket, nem állandó jelleggel dolgoznak valakinek fix fizetésért). Itt említendők a jogtanácsosok, akik egy vállalat állandó alkalmazottjai, és ilyen minőségben végeznek képviselési, okirat-szerkesztési, jogi tanácsadási tevékenységet.

Egyetemi jogászság:

Feladatuk az oktatási és kutatási tevékenység ellátása. Tevékenységi körükbe tartozik a jogszabályok és az ítélkezési gyakorlat rendszerbe foglalása, kritikai elemzése, és a jog, illetve más társadalmi jelenségek összefüggéseinek vizsgálata.

Igazgatási jogászság:

A közigazgatási szervezetben dolgozó jogvégezett alkalmazottak köre. Tevékenységükhöz gyakran más szakképzettség is szükséges (pl. a bányai igazgatási tevékenységhez bányamérnöki ismeretek).

Közjegyzők:

Az okiratok, nyilatkozatok közhitelességét bizonyítják. A közhatalom nevében járnak el.

2. A jogászság szerveződése

2.3. A jogászság csoportjainak elkülönülése és egymásra épülése

Országonként változó a jogászság csoportjainak kapcsolata. Két modell különíthető el.

Az osztott jogászság modellje

Az egyes jogászcsoportok az egyetemi képzés után elkülönülnek. A francia jogászképzés ennek tipikus példája: a négyéves egyetemi képzést követően szakmánként elkülönítve folytatódik a szakemberek képzése. A szakmánkénti sajátos képzés miatt nem lehetséges az átmenet egyik jogászi szakmából a másikba (vagyis ha valaki bírónak ment, akkor nem dönthet úgy egyik pillanatról a másikra, hogy egyszer csak ügyvédként folytatja a munkát). Hasonló, bár kevésbé szigorú a német rendszer, ahol az öt év egyetemi és a három év gyakorlati képzés után következik be az elválás; elméletileg (a jogszabályok szerint) lehetséges, ám a gyakorlatban szinte alig-alig fordul elő. A speciális képzések miatt elsősorban a bírói és az ügyészi kar zárt az ügyvédség felé.

Az egységes jogászság modellje

Egy adott jogászcsoport biztosítja a többi utánpótlását. Az angolszász országokra jellemző, ahol az ügyvédségből kerülnek ki a többi jogászi szakma művelői is. Az Egyesült Államokban figyelhető meg a legteljesebben, ahol a bírák és az egyetemi oktatók a gyakorlatot szerzett személyek közül kerülnek ki. Azonban Nagy-Britanniára is jellemző, ahol a vád képviselőket eseti megbízással látja el egy-egy ügyvéd.

2. A jogászság szerveződése

2.4. A hazai jogászság

Több fontos változás befolyásolta a magyar jogászság helyzetét az elmúlt évtizedekben:

- A jog szerepnövekedése: az állampárti rendszerben a szervezeteket vagy emberek meghatározott csoportjait érintő konfliktusokat a pártvezetés útján rendezték, nem a bíróságok előtt, ami a rendszerváltás előtt szűk mozgásteret hagyott a jogászoknak. A rendszerváltással ez megszűnt.
- A szocializmus éveiben az állam erős kontrollt gyakorolt a jogászi szerveződés és a jogászképzés felett. Ezek a korlátok jórészt feloldódtak 1989 után.

Az egyes jogászi szakmák művelői saját kariervonal mentén haladnak, nehézkes az átjárás. Nálunk az öt év egyetemi képzést három év gyakornoki (fogalmazói, ügyvédbojtári) munka követi, és a szakvizsgát követően lesz valaki „teljes értékű” jogász.

A rendszerváltás után hirtelen megemelkedett a jogászság (azon belül főleg az ügyvédség) létszáma. Míg 1989-ben kb. 6000 volt a jogászság összlétszáma (3000 ügyvéd, 1500 bíró, 1500 ügyész), addig 2000 végére ez az összlétszám csaknem megduplázódott (8000 ügyvéd, 2500 bíró, 1200 ügyész). Több új jogi kar alakult a korábban működők (ELTE, Szeged, Pécs) mellett. Napjainkban a bírák létszáma kb. 2800, az ügyvédeké 12000 (2012-es adat), az ügyészeké kb. 1700 (2010-es adat).

3. A jog mint társadalmi alrendszer

3.1. A társadalom magatartásirányítási mechanizmusai

A jog magatartási mintákat ír elő, ezért először azt kell megnézni először, hogyan helyezhető el a különböző magatartásirányító mechanizmusok között.

A primitív társadalmakban a kisszámú, ismétlődő élethelyzetekre pontos magatartásminták léteztek, amelyeket a közösségek tagjai rövid szocializációt követően sajátítottak el (pl. hogyan kell viselkedni szertartás alatt, vadászaton, stb.), és szocializáción alapuló szokások szerint követték az adott magatartásmintákat.

A komplexebb közösségek, szervezettebb társadalmak kialakulását egyre változatosabb élethelyzetek követték, amelyeket nem lehetett kisszámú, konkrét normával elrendezni. Emellett többek között a munkamegosztás összetettebbé válása folytán a más tevékenységet ellátó csoportoknak más normákat kellett követniük ugyanabban a helyzetben.

Megjelent az eredeti módon való döntés kényszere. Elvont (absztrakt), támpontszerű normák alakultak ki, amelyek olyan helyzetekre is eligazítást nyújthattak, amelyek korábban nem merültek fel (pl. az igazságosság). Ezek a normák beépültek a kultúrába, és elsősorban különféle „történetek” formájában hagyományozódtak át nemzedékről nemzedékre.

Az ilyen közösségek fennállása a normák félreértelmezésétől kezdve a konkrét normasértések sokasodását vonta maga után, ennek megakadályozása érdekében kialakultak egyrészt a büntető mechanizmusok (testi fenyítés, megszégyenítés, kivégzés, stb.), másrészt a folyamatos igazságszolgáltatás intézményei.

E fejlődést követően az állami erőszak útján kikényszeríthető jogi normák is fokozatosan elkülönültek az egyéb (erkölcsi, vallási, udvariassági, stb.) normáktól.

3. A jog mint társadalmi alrendszer

3.2. A modern társadalmak funkcionális differenciálódása

A modern társadalmak kialakulásával az egyes társadalmi funkciók ellátására irányuló tevékenységek is differenciálódnak. Egy-egy társadalmi funkciót (pl. új ismeretek szerzése, javak elosztása, igazságszolgáltatás, társadalomirányítás) az arra szakosodott intézményrendszer keretei között látják el (pl. tudomány, /piac/gazdaság, jog, politika).

Az egy funkcióra irányuló tevékenységeket fokozatosan egyetlen értékelési szempont uralta el, vagyis a valóság sokrétű jelenségeit egyetlen szempont alapján kezdték értékelni egy-egy alrendszeren belül. E szempontok sajátos kategóriapárosok (ezeket szakszerűen bináris kódoknak vagy értékduáloknak nevezzük). Az egyes alrendszerek ezek alapján különíthetők el. Így például a javak társadalmi elosztását végző gazdaság alrendszere a „rentábilis/nem rentábilis” (megtérül/nem térül meg) bináris kódja alapján dolgozza fel a valóságot, a tudomány az „igaz/hamis” bináris kódja szerint, a politika a „kormányra jutni/ellenzékbe kerülni” bináris kódja szerint.

A jog bináris kódja a „jogos/jogtalan”. Ez azt is jelenti, hogy az adott alrendszerrel idegen értékelési szempontok kiszorulnak az alrendszer működéséből (pl. a jogalkalmazó csak akkor támaszkodhat az erkölcs vagy a gazdaságosság követelményeire, ha arra a jog szabályai lehetőséget biztosítanak, az írott jogot viszont akkor is alkalmaznia kell, ha nem ért egyet vele, erkölcstelennek vagy a gazdaságra károsnak véli).

3. A jog mint társadalmi alrendszer

3.3. A jog rétegeinek kibomlása

A jog mint saját bináris kóddal rendelkező társadalmi alrendszer kialakulásához hosszú történeti fejlődés vezetett.

A kora középkorban a jog egyenlő volt a helyi vagy az adott államban elterjedt mindennapi szokásokkal. Az e szokásjogi szabályokat alkalmazó bírák nem voltak jogvégzett személyek. Az ismétlődő döntéseikből összeálló szokásjogi gyakorlatot gyűjteményekbe rendezték, először helyi (városi), aztán akár uralkodói szinten is, elősegítve a jog kiszámíthatóbbá válását.

Az írott szokásjogi gyűjtemények a bennük foglalt normaanyag rendszerezését is lehetővé tették, amit az egyetemet végzett, római jogon nevelkedett jogtudósok végeztek el.

Változás történt a bírói fórumokon is. Az így kialakuló rendszer kezelése szakképzett jogászokat igényelt (egyre több volt a szabály), ezért a bíróságokat fokozatosan jogvégzett személyekkel töltötték fel. Ugyancsak ide vezetett a többszintű bírósági rendszerek kialakulása is: a felsőbíróságok, amelyek nem ismerték a helyi szokásjogokat, a rendelkezésre álló rendszerezett anyagokból dolgoztak, az alsóbíróságok pedig a felsőbíróságok döntési szempontjait követték.

A rendszerbe foglalt joganyag egyes államokban, ahol az abszolutista királyi udvar függetleníteni tudta magát a fennálló szokásokhoz ragaszkodó rendektől, arra is lehetőséget biztosított, hogy a jogalkotó tetszése szerint módosítsa az összegzett szabályanyag egy-egy rendelkezését. Az 1700-as években a spontán szokásjogi jogfejlődést felváltotta a tudatos jogalkotás. Ez megvalósította ama montesquieu-i elvet is, miszerint „a bíró a törvény szája”.

A jogalkotó e döntési szabadságának kifejlődése a jog gyakori változását eredményezte, ami mellett megjelent az igény az írott jogi szabályok mögötti állandó fogalomkészletre, ami változatlan támpontot jelent az ítélkező bírók számára. Ez lett a jogdogmatika.

A XVIII., majd a XX. században került sor a nagy alkotmányozásokra is. Az Egyesült Államok alkotmányát 1787-ben fogadták el, majd 1791-ben egy alapjogi katalógussal (*Bill of Rights*) megtoldották, melynek sértetlensége fölött a Legfelsőbb Bíróság őrködött. Európa országaiban a chartális (egy írott dokumentumba foglalt) alkotmányok a XX. század nagy háborúit követően fogadták el az egyes országok. A második világháború után az e dokumentumokban foglalt jogok biztosítására sok ország létrehozta az alkotmánybíráskodás intézményét is. Ezzel az alkotmányos alapjogok a jog önálló, sajátos összetevőivé váltak.

Vagyis a XX. század második felére a modern jogrendszerek négy rétege alakult ki: a szövegréteg, a dogmatikai réteg, a bírói gyakorlat rétege és az alkotmányos alapjogok rétege.

4. A jog fogalma és a jogforrások

4.1. A jog fogalma

A jog több szempont alapján határozható meg, és egy árnyalt definíció e szempontok figyelembevételével alakítható ki.

A jog – magatartási minta

A jog előírja, hogyan kell cselekedni egy adott szituációban, ezért a magatartási minták körébe sorolható. A modern társadalmakra jellemző, hogy nagy számban léteznek elvont magatartási minták, amelyek nem határozzák meg „aprólékosan” a követendő magatartást, inkább iránymutatásszerű eligazítást adnak, ilyen például a jóhiszeműség és tisztesség elve a magánjogban (lásd a 3.1. fejezetet!).

A jog – kötelező (kellést kifejező) norma

Egy magatartási minta kétféleképpen írható le. Egyrészt tényszerűen, értékítélet nélkül tudomásul véve, hogy az emberek adott helyzetben adott módon szoktak viselkedni (de ettől még a címzettnek nem kell így viselkednie – ez a kognitív szemléletmód). Másrészt kötelező jelleggel, hangsúlyozva, hogy az adott helyzetben az adott módon kell viselkedni (normatív szemléletmód). A jog kötelező előírások összessége, hiszen jogalkotó elvárja a jog szabályai által meghatározott magatartások követését.

A jog – összefüggő fogalmi rendszer

A jelenlegi társadalmi fejlettségi szinten, a bírósági döntéshozatal gördülékeny lebonyolítása érdekében felmerült a joggal szemben támasztott azon igény, hogy szabályai egy ellentmondásmentes fogalmi rendszert alkossanak. Ezt a fogalmi rendszert nevezzük jogdogmatikának. A jogdogmatikai fogalmak sajátos, a hétköznapiól eltérő jelentéstartalommal bírnak (pl. a bűnösség hétköznapi értelemben egy erkölcsi minőség, büntetőjogi értelemben a büntetőjog-ellenes magatartás és annak eredménye közötti kapcsolatra irányuló tudati viszony /pl. tudta-e az elkövető, hogy a sértett megsebesül, ha célzott ütést mér rá, és akarta-e az eredményt). E rendszer egyes elemei nem változtathatók önkényesen, mert értelmezési nehézségekhez vezetnek (pl. a Btk. általános része a bűnösség négy esetét ismeri, a jogalkotó ezt a rendszert megzavarná, ha egy különös részi tényállásban egy ezektől eltérő kifejezést használna).

A jog – állami kényszerrel alátámasztott norma

A társadalom tagjainak életét sokféle magatartási minta irányítja, ezek egyike a jog (lásd a 3.1. fejezetet!). A jog normáinak megkülönböztető sajátossága (*differentia specificája*), hogy betartatásuk a legitim állami erőszak eszközével is kikényszeríthető (vagyis ha valaki nem tesz eleget egy udvariassági szabálynak vagy megsérti vallása parancsait, nem lépnek működésbe a hatóságok, ha viszont egy jogszabály által meghatározott bűncselekményt követ el pl. emberölés, akkor büntetőeljárás indul ellene).

4. A jog fogalma és a jogforrások

4.2. A főbb jogkoncepciók

A különböző elméleti irányzatok a jog különböző oldalát emelték ki. Ezek csoportosíthatók aszerint, hogy a jog négy rétegéből (lásd a 3.3. fejezetet!) csak egyet azonosítanak-e a joggal (szűkítő jogkoncepciók), vagy szem előtt tartják-e a jog többrétegűségét (a többrétegű jog koncepciói).

A szövegpozitivistá vagy textualista jogkoncepció:

Ez a felfogás azonosítja a jogot a jogi rendelkezések szövegével. A jog fogalma számára mindazon döntések szövege, amelyeket az arra hatáskörrel rendelkező szerv a megfelelő eljárás keretei között meghozott (pl. az országgyűlés által meghozott törvény, a kormány által meghozott kormányrendelet).

Az irányzat kritizálható, amiért figyelmen kívül hagyja, hogy a szöveg önmagában nem mindig ad iránymutatást a konkrét esetekben (pl. abban a kérdésben, hogy a „kár” kifejezésbe beletartozik-e a károsult szubjektív érzelmi ragaszkodásából eredő többletfájdalom, mint a kedvenc háziállat elvesztése).

A jogdogmatikai pozitívizmus koncepciója:

Ez a felfogás a jogot az ellentmondásmentes fogalmi rendszerrel azonosítja, melyet a rendszer egészére rálátással bíró jogtudósok alakítanak.

Ennek az irányzatnak a hátulütője az, hogy az elvont logikai rendszer könnyen életidegenné válhat.

A bírói jog koncepciója:

Ez a felfogás a felsőbbíróságok és az egyes országok legfőbb bírói fórumának értelmezési gyakorlatával azonosítja a jogot. Azon a belátáson alapul, hogy a jogalkalmazás folyamatában a bíróé a végső szó, ő értelmezi az alkalmazott normaszöveget a konkrét jogvitákban.

A koncepció hibája az, hogy figyelmen kívül hagyja a jog teljességét, noha adott esetben a felsőbbíróság éppen más jogrétegekre hivatkozva értelmezheti a jogot (pl. nem a bírósági gyakorlat, hanem a szöveg nyelvtani értelme vagy a helyes fogalomhasználat alapján).

Az alapjogi aktivizmus jogkoncepciója:

Ez a felfogás a jog egészét az elidegeníthetetlen alapjogokra vezeti vissza, és a jog részletes szabályait akkor tekinti legitimnek, ha nem sértik ezeket az alapjogokat, illetve azok érvényesülését szolgálják.

Az irányzat hibája, hogy nincs tekintettel a demokratikus legitimitással rendelkező parlamenti többség akarására, az alapjogok érvényesülését akár a demokratikus akarattal szemben is előbbre valóknak tartja.

A többretegű jog koncepciói:

Ezek a felfogások a jog fent említett oldalaiból többet is szem előtt tartanak, és a jogot ezek kölcsönhatásából előállóként jellemzik.

4. A jog fogalma és a jogforrások

4.3. A jogforrások

A jogforrás fogalma, vagyis a jog megjelenési formája

A jogforrás fogalma három elemből áll:

- döntési forma,
- rendszeresen befolyásolja a bírósági és hatósági határozatok meghozatalát,
- írott jogi előírások teszik kötelezővé, illetve ilyen előírások hiányában íratlan szokásjogi szankciók kötelezik a jogalkalmazót a figyelembe vételükre.

Jogforrások a modern jogrendszerekben

Öt csoportba lehet sorolni azokat a forrásokat, amelyek megfelelnek a fenti kritériumoknak:

- államhatalmi döntési formák (pl. törvény, rendelet),
- döntés-előkészítési anyagok (a jogszabály megalkotása során keletkezett dokumentumok),
- alkotmánybírósági döntések,
- a legfőbb bírói fórum és a felsőbbbíróságok döntési formái,
- a jogtudomány álláspontja.

Ezek befolyása országonként változó. Például Svédországban a törvényeket az előkészítési anyagaikkal együtt adják ki, és a bíróságok eszerint értelmezik őket, Németországban a jogtudományi állásfoglalás meghatározó szerepű, Nagy-Britanniában pedig a bírói gyakorlat a fő jogforrás.

Jogforrások a magyar jogrendszerben

Írott jogi jogforrások:

- az Országgyűlés alkotmányi döntési formája (korábban az Alkotmány, most az Alaptörvény)
- az Alkotmánybíróság határozati döntési formája
- az Országgyűlés törvényi döntési formája
- a Kúria jogegységi határozat döntési formája
- a Kormány rendeleti döntési formája
- a miniszterelnök rendeleti döntési formája
- a miniszterek rendeleti döntési formája
- a Magyar Nemzeti Bank elnökének rendeleti döntési formája
- az önálló szabályozó szerv vezetőjének rendeleti döntési formája
- az önkormányzatok rendeleti döntési formája

A felsorolás követi a jogforrások hierarchiáját. Az önkormányzati rendelet kivételével – amely helyi szintű jogforrás – valamennyi felsorolt jogforrás országos szintű jogforrás.

Szokásjogi jogforrások:

- elvi döntés
- irányelv
- kollégiumi állásfoglalás

- eseti döntések

A döntés-előkészítő anyagok soka nem játszottak fontos szerepet a magyar jogalkalmazásban. A rendszerváltás előtt a miniszteri indokolásra többször hivatkoztak a bírák, de a rendszerváltás után ez a gyakorlat is megszűnt.

A jogtudományi véleményeknek a jogalkalmazásban nincs komoly szerepe, inkább a jogalkotási folyamatokat befolyásolják egy-egy új jogszabály megalkotása során.

Az alkotmánybíróági határozatok eddig szintén csekély jogforrási értékkel bírtak, azonban kérdés, változik-e ez a helyzet az elkövetkező években, tekintettel arra, hogy az Alaptörvény és az új alkotmánybíróági törvény lehetővé teszi a bírói döntések alkotmányossági kontrollját.

A Kúria jogforrásai

E jogforrástípus sajátos helyzetben van: egyfelől nem lehet ellentétes semmilyen más jogforrással, másfelől azonban – egyéb értelmező rendeletek hiányában – gyakran hozzájárul az írott jogi jogforrások – elsősorban a nagy jogági kódexek – fogalmi bizonytalanságainak konkretizálásához.

A jogegységi határozat: az Alaptörvény 25. cikk (3) bekezdése értelmében a Kúria „biztosítja a bíróságok jogalkalmazásának egységét, a bíróságokra kötelező jogegységi határozatot hoz.” Ez a jogforrás írott jogi szempontból kötelező. Általa a Kúria a teljes bírósági szervezetre nézve kötelező, egységes jogértelmezési támpontokat ad. Ezek nem konkrét döntések, hanem elvont szabályok, konkrét eseti körülményekről nem esik bennük szó.

Elvi döntés, irányelv, kollégiumi állásfoglalás: az 1997-es bírósági reform előtt ezek látták el a jogegységi határozat funkcióját. A fenti határozatok írott jogi szempontból a - kollégiumi állásfoglalás kivételével - kötelező volt. 1997-ben ezek további sorsáról nem rendelkezett a jogalkotó, így az a gyakorlat maradt meg, hogy amíg ellentétes tartalmú jogegységi határozat vagy egyéb jogforrás nem születik, a bíróságok követik a régi döntési formákat.

Eseti döntések: a Kúria jogorvoslati eljárásban, egyedi jogvitákban hozott döntései írott jogi szempontból nem kötelezők, azonban a bíróságok jellemzően követik őket, és be nem tartásuk akár a megtámadott ítélet megsemmisítését is eredményezheti.

A jogforrások megjelenési helyei

Az országos szintű írott jogi jogforrások a Magyar Közlönyben, Magyarország hivatalos lapjában jelennek meg.

Az önkormányzati rendeletek az önkormányzatok hivatalos lapjában vagy a helyben szokásos módon kerülnek közzétételre.

A Kúria jogforrásait a Bírósági Határozatok című lapban publikálják.

Emellett a jog megismerésének eszköze a szakmai közönség számára elsősorban a havonta frissülő CD-jogtár.

5. A jog fogalma és a jogforrások

5.1. A „lét” és a „legyen” különválasztása

A valóság jelenségeit szemlélhetjük leíró (deskriptív), és előíró (normatív) szemszögből. Az előbbi esetén megállapítjuk, hogy valami van, létezik, illetve nincs vagy nem létezik; ez a Lét dimenziója. Az utóbbi esetén viszont azt nézzük, az adott állapot helyese vagy sem; ez a Legyen dimenziója (lásd a 4.1. fejezetet is!).

A két szféra elkülönülését a társadalomtudományok XIX. századi megjelenése eredményezte, amelyek megfigyelték, hogy az emberek nem a természet okozati törvényszerűségei szerint működnek, hanem saját akarattal, tudattal rendelkeznek, és normáknak, elvárásoknak engedelmessé válnak, amelyek a „gondolataikban” léteznek, nem a természetben (mint pl. egy szikla vagy egy tó), ezért a társadalmi valóság eltér a természetitől.

5. A jog fogalma és a jogforrások

5.2. A jogi norma, a jogszabály, a jogág és a jogrendszer

Jogi norma:

A jog alapegysége, hátrányos jogkövetkezéssel (szankcióval) ellátott, kötelező magatartási minta. A jogi norma meghatározhat tevételes magatartást vagy attól való tartózkodást (tilalmat).

Jogszabály:

Azokat a jogi normákat fogja egybe, melyeket egy jogalkotói döntés hozott létre.

Jogág:

A tárgyilag körülhatárolt társadalmi kapcsolatokra vonatkozó, összefüggő jogszabályok egy csoportja, melyek között az értelmi összefüggéseket a normák által használt fogalmak, osztályozások egységessége és ellentmondás-mentessége biztosítja. Az egyes jogágakat sajátos „gondolkodásmód” jellemzi és különíti el más jogágaktól (pl. a büntetőjogban – a magánjogtól eltérően - nincs objektív felelősség, vagyis csak akkor vonható felelősségre a terhelt, ha szándékosan, illetve bizonyos esetekben gondatlanul követte el a cselekményét; kétes esetben mindig a terhelt javára szóló értelmezést kell figyelembe venni).

(A két fő jogág, a polgári jog (magánjog) és a büntetőjog viszonylag hamar elvált, ezt követően elkülönült a közjog is, amely további három részre bomlott: az állam alapintézményeinek viszonyát, valamint az állampolgárok elidegeníthetetlen alapjogait meghatározó alkotmányjog, az egyes állami célokra létrejött szervek tevékenységét, valamint e szervek és az állampolgárok viszonyát meghatározó közigazgatási jog, illetve a közpénzügyeket szabályozó pénzügyi jog.)

Jogterület:

A tárgyilag körülhatárolt társadalmi kapcsolatokra vonatkozó, több jogág sajátosságát vegyítő jogszabályösszesség.

A jogfejlődés során kialakultak olyan viszonyok, amelyek jogi szabályozása elengedhetetlen volt, a szabályozás azonban eltért az egyes jogágak sajátosságaitól, vagy több jogág sajátosságát vegyíti. Ilyennek tekinthető például a munkajog, vagy például később a fogyasztóvédelmi jog is, melyeknek több rendelkezése az egyik fél (munkavállaló, fogyasztó) javára korlátozza a magánjogban alapvető jelentőségű szerződési szabadságot, tekintettel azok hátrányos alkupozíciójára; vagy továbbá a környezetvédelmi jog, mai magánjogi, büntetőjogi és közigazgatási jogi elemeket egyaránt tartalmaz.

Jogrendszer:

Az állam hatályos jogi normáinak és az ezek által használt jogi fogalmak összessége.

Jogcsalád:

Az egyes jogrendszereken belül a jogképződési módok azonosságai és eltérései, a használt jogfogalmak közössége alapján rokonítható jogrendszerek összessége.

Az azonos múltra, kultúrára visszavezethető jogrendszerek jogcsaládokra oszthatók. Így például a kontinentális Nyugat-Európa jogrendszerei a római-germán jogcsaládba sorolhatók, mert fejlődésükben meghatározó szerepe volt a szokásjogként továbbélő római jognak, az angolszász országok (mindenekelőtt Nagy-Britannia és az USA) pedig a *common law* jogrendszerbe. Ugyanide sorolhatóak egyes volt gyarmatok is (pl. India, Ausztrália), mivel a gyarmatosító angolok magukkal vitték precedensjogi örökségüket.

5. A jog fogalma és a jogforrások

5.3. A jogi norma részei

Hipotetikus tényállás (hipotézis):

Egy élethelyzet leírása, miszerint a norma által előírt magatartást kell tanúsítani. A hipotézis tipikus élethelyzeteket tartalmaz, azok legfontosabb jellemzői kiemelésével.

Azokat a körülményeket, amelyeket a hipotézis tartalmaz, jogilag releváns körülményeknek nevezzük. Például az emberölés tényállásánál az a jogilag releváns körülmény, hogy valaki (egy vétőképes, tehát büntethető személy) szándékosan elveszi egy másik személy életét, az nem, hogy a cselekmény elkövetéséhez képest sokkal később vagy korábban hogyan cselekedett.

Diszpozíció:

A hipotetikus tényállás megvalósulásának jogi minősítése és annak esetére a követendő magatartás. A követendő magatartás lehet tiltott vagy kötelező.

Jogkövetkezmény (szankció):

A magatartási minta nem követése esetére előírt hátrányos vagy előnyös következmény.

A nyugati jogtudományban jellemzőbb a kéttényezős normafogalom, mely hipotézisre és szankcióra bontható. A háromtényezős normafogalmat a szocialista jogtudomány terjesztette el.

5. A jog fogalma és a jogforrások

5.4. A jogi norma hatályossága és érvényessége

A modern társadalmak különböző szegmenseire a folyamatos változás jellemző (pl. a politikai vezetés bármely választáson leváltható, egy tudományos igazság bármikor megcáfolható, egy piaci szereplő bármikor elveszítheti piacvezető státuszát). A jogot is tetszőlegesen változtathatja a jogalkotó. E körülmény indokolta a hatályosság és az érvényesség fogalmának bevezetését: ebből tudható, melyik norma a követendő (pl. nem a régi Btk.-t, az 1978. évi V. törvényt, hanem az újat, a 2012. évi C. törvényt kell betartani).

Hatályosság:

A jogi normából jogok és kötelezettségek hárulhatnak a címzettekre. Jellemzően háromféle hatály különíthető el:

- területi hatály: a jogi norma egy adott területen keletkeztet, módosít vagy megszüntet jogokat és kötelezettségeket.
- időbeli hatály: a jogi norma egy adott időintervallumban keletkeztet, módosít vagy megszüntet jogokat és kötelezettségeket. Ezt az időintervallumot – ha a norma nem a kihirdetése napjától hatályos – jellemzően maga a jogi normát tartalmazó jogszabály határozza meg. A jogszabály megjelölheti az időbeli hatály kezdő időpontját, záró időpontját, vagy mindkettőt.
- személyi hatály: a jogi norma bizonyos személyi kör számára keletkeztet, módosít vagy megszüntet jogokat és kötelezettségeket.

Néha megkülönböztetik a tárgyi hatályt is: a jogi norma meghatározott jellegű viszonyokra vonatkozik (pl. a Munka Törvénykönyve a versenyszférában kialakult munkaviszonyokat szabályozza; de a megbízási jogviszonyokat nem, azok a Ptk.-ra tartoznak, ahogy a bírói szolgálati jogviszonyokat sem, mert azokat a bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló törvény szabályozza).

A jog hatályosságához kapcsolódik két további fogalom:

- *de lege lata*: az élethelyzeteket a hatályos jog szempontjából vizsgáljuk.
- *de lege ferenda*: az élethelyzeteket más lehetséges, de nem hatályos szabályozás szempontjából vizsgáljuk. A *de lege ferenda* javaslatok a hatályos szabályozást a jövőben esetlegesen felváltó szabályokat tartalmazza.

Érvényesség:

Manapság az érvényesség elfogadott definíciója az ún. formális érvényesség: a normát az arra hatáskörrel rendelkező szerv hozta létre, a vonatkozó eljárási szabályoknak megfelelően, a normát az előírt módon kihirdették, és illeszkedik a jogforrási hierarchiába.

A hatályossággal együtt ez az érvényességfogalom tételes jogi jogtudományok fontos alapfogalma. Ki kell emelni, hogy a hatályosság előfeltétele az érvényesség, vagyis az érvényes norma lehet hatálytalan (pl. mert hirdették ki, de csak jövőben lép hatályba), de az érvénytelen norma nem lehet hatályos.

Az elmélet az érvényesség több más definícióját is számon tartja:

- szociológiai érvényesség: a jogi normát ténylegesen követik a címzettek (különben csak „papíron marad”).

- jogdogmatikai érvényesség: az új jogi norma beilleszthető a már fennálló fogalmi rendszerbe.
- etikai érvényesség: a jogi norma nem ellentétes a társadalom által vallott, legalapvetőbb etikai követelményekkel.
- alapjogi érvényesség: a jogi norma nem ellentétes az alkotmány által rögzített alapjogokkal.

5. A jog fogalma és a jogforrások

5.5. A valóságos tényállás és a hipotetikus tényállás kölcsönös közelítése

A hipotetikus tényállás (hipotézis) mindig a konkrét, valóságos tényállások sokaságának egyes elemeit teszi jogilag relevánssá (lásd az 5.3. fejezetet!). A hagyományos felfogás szerint a jogalkalmazás logikai feladat, olyasmi, mint a matematikában az ismeretlenek behelyettesítése: a valóságos tényállásról megállapítja a bíró, hogy megfeleltethető-e valamilyen hipotetikus tényállásnak, vagy sem, és szükség esetén alkalmazza az előírt jogkövetkezményt (szankciót).

Ezt a felfogást sokan kritizálták, mivel nem tükrözi a valóságos jogi folyamatokat. Bizonyos nyilvánvaló esetekben a modell valóban működik (pl. annak eldöntése, hogy valaki nagykorú-e vagy sem, nem jár semmilyen bonyodalommal), más esetekben azonban a valóságos tényállás több hipotetikus tényállással is összekapcsolható, attól függően, melyik elemeket emeljük ki. Például egy személy halálának okozása minősülhet szándékos emberölésnek és halált okozó testi sértésnek is, attól függően, milyen körülmények jutnak a bíróság tudomására (pl. arra helyezi-e a hangsúlyt, hogy a támadó az áldozatra a józan ész szerint is halálos ütést mért, vagy arra, hogy köztudottan ingerlékeny volt, és elragadta az indulat).

Karl Engisch német jogtudós a „pillantás ide-oda vándorlása” metaforájával jellemezte a bírói döntési folyamatot ilyen helyzetben. Az ő modellje szerint a bíró az első benyomások alapján az elé tárt tényeket összekapcsolja egy hipotetikus tényállással, majd a további bizonyítékokat előnyben részesíti, ha az általa kiválasztott hipotetikus tényállásnak felelnek meg, nem pedig egy másiknak (vagyis pl. ha a bíró megtudja, hogy a tettes a férj, az áldozat pedig a feleség, akkor valószínűnek tartja, hogy halált okozó testi sértés történt, nem szándékos emberölés, és nagyobb súlyt fog helyezni az ezt igazoló körülményekre, pl. az elkövető köztudottan ingerlékeny természetére).

5. A jog fogalma és a jogforrások

5.6. A jogi norma fajtái

A jogi normák két típusa különböztethető meg aszerint, milyen fokú kötelező erővel írnak elő egy adott magatartást.

Kógens (kényszerítő) norma:

Nem enged eltérést az előírt magatartástól. Ha a hipotézisben előírt körülmény megvalósul, azt szükségszerűen követi a szankció. A büntetőjog normáinak túlnyomó többsége ilyen típusú.

Diszpozitív norma:

Lehetséges az eltérés az előírt magatartástól. Az előírt szankciót csak akkor kell alkalmazni, ha „a felek másként nem rendelkeznek”. A magánjog számos ilyen rendelkezést tartalmaz, elsősorban a szerződések jogában, elősegítendő a felek akaratának érvényesülését.

Sajátos köztes állapot a „klauzikálós kógens”:

Az ezzel jellemezhető normák az egyik fél javára engednek eltérést az előírt magatartástól. Elsősorban a fogyasztóvédelmi jogban és a munkajogban figyelhetők meg az ilyen rendelkezések, céljuk a jogalkotó által hátrányos alkupozícióban lévőnek tekintett fél helyzetének erősítése. (Pl. Ptk. 6:100. §: „Fogyasztó és vállalkozás közötti szerződésben semmis az a kikötés, amely e törvénynek a fogyasztó jogait megállapító rendelkezéseitől a fogyasztó hátrányára eltér.” Vagyis a vállalkozás hátrányára el lehet témi, a fogyasztó hátrányára nem.)

5. A jog fogalma és a jogforrások

5.7. A jogi norma fajtái

A jogi normák kategorizálhatók absztraktságuk, vagyis aszerint, mennyire részletes szabályozást nyújtanak.

Szabályok:

Viszonylag pontosan szabályozzák az életviszonyok szűk körét, a hipotetikus tényállás elemei kevés fogalmi bizonytalanságot hagynak. Például a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény 370. § (1) bekezdése szerint aki „idegen dolgot mástól azért vesz el, hogy azt jogtalanul eltulajdonítsa, lopást követ el”.

Jogelvek:

Az életviszonyok széles körét szabályozzák általános kifejezések alkalmazásával. A jogelvek sokszor egy jogág egészét áthatják. Például a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény 1:4. § (1) bekezdése szerint ha „e törvény eltérő követelményt nem támaszt, a polgári jogi viszonyokban úgy kell eljárni, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható”, ez az elv visszaköszön a magánjog különböző területein, és kihat a bírósági jogértelmezésre is. Ezek az elvek szerves részei a jogági dogmatikának.

Alapjogok:

Adott esetben a jogrendszer egészét átható, absztrakt rendelkezések, amelyek olykor feloldhatatlan ellentétben állnak egymással, de akár egy-egy rendelkezés értelmezése is ide vezethet. Például kérdéses, megilleti-e az élethez való jog a magzatot, és ha igen, a magzat e joga milyen viszonyban áll az anya önrendelkezési jogával. Az alapjogok hierarchiában alatti jogi normák nem lehetnek velük ellentétesek.

6. A jogi felelősség

6.1. A polgári jogi és a büntetőjogi felelősség elkülönülése

A felelősség megállapításához általánosságban és többnyire a következő elemek szükségesek:

- jogellenes magatartás
- valamilyen káros eredmény bekövetkezése
- okozati összefüggés a kettő között
- a felróhatóság bizonyos foka

A korai római jogi felelősségfogalom kapcsán két dolgot kell elmondani:

- nem különült el a mai értelemben vett magánjogi és büntetőjogi felelősség.
- ha az elkövető magatartása káros eredményhez vezetett, tudati állapotától függetlenül felelősséggel tartozott.

Később kialakult a felelősség két szintje:

- a *dolus* jellemezte a szándékos rosszakarattal végrehajtott cselekményeket.
- a *culpa levis* kisebb gondatlanságnak minősült, ami enyhítette a normasértés miatti felelősséget.

A felelősségtan fejlődésének következő állomása a középkor: a kereszténység tanai szerint a belső tudat, a rossz vagy jó szándék fontos egy cselekmény megítélésénél. A szándékosság és a gondatlanság külön tartása nagyban hozzájárul a magánjog és a büntetőjog elkülönüléséhez is.

A modern jogrendszerekben a büntetőjog a szándékosan elkövetett cselekményeket bünteti, a gondatlan magatartásokat csak kivételes esetben.

Szintén jellemző a modern jogrendszerekre, hogy egyazon magatartásnak lehet magánjogi és büntetőjogi következménye is (pl. ha valaki egy dolgot megrongál, rongálás bűncselekménye miatt felelősségre vonható, ugyanakkor kártérítési kereset is indítható ellene az okozott kár megtérítése végett).

Fontos különbség a két jogág között, hogy magánjogban sor kerülhet felelősségre vonásra vétlenség esetén is, a büntetőjogban azonban soha.

Ugyancsak fontos eltérés, hogy a büntetőjogi felelősségre vonás elsődleges célja a megtorlás, illetőleg az elrettentés, a magánjogié az eredeti állapot helyreállítása.

A tudati állapot fokozatai a büntetőjogban:

- egyenes szándék (*dolus directus*): a cselekvő előre látja cselekményének következményeit, és kívánja azokat.
- eshetőleges szándék (*dolus eventualis*): a cselekvő belenyugszik cselekménye következményeibe.
- tudatos gondatlanság (*luxuria*): a cselekvő előre látja cselekményének lehetséges következményeit, de könnyelműen bízik azok elmaradásában.
- hanyagság (*negligentia*): a cselekvő azért nem látja előre cselekményének lehetséges következményeit, mert elmulasztja a tőle elvárható figyelmességet.

Bizonyos esetekben a káros eredmény megléte nem szükséges. Ennek példái az ún. veszélyeztetési bűncselekmények: a veszélyt jelentő állapot kialakulása elég a felelősség megállapításához személyi vagy vagyoni károk nélkül is (ilyen bűncselekmény pl. a járművezetés ittas állapotban, illetve a járművezetés bódult állapotban).

A magánjogban a bűnösség megfelelője a vétkesség. A felelősség fokozatai a következőképpen alakulnak:

- objektív felelősség: a felelősségre vont személy csak akkor mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a kárt olyan elháríthatatlan ok idézte elő, ami a tevékenységi körén kívül esik (pl. a veszélyes üzem működéséből eredő kár).
- vétkesség: a cselekvő nem úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható.

6. A jogi felelősség

6.2. A munkajogi felelősség kialakulása

Az 1800-as évekre tömegessé vált a dolgozók tartós munkaviszonyban való alkalmazása. A dolgozók által munkavégzés közben harmadik (a munkáltatón és a munkavállalón kívüli) személyeknek okozott kárért való felelősség új formát öltött.

Korábban a közreműködésért való felelősség szabályozta az ilyen károkozást: a munkáltató felelt, kivéve ha bizonyította, hogy az alkalmazott („közreműködő”) kiválasztásánál, úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható.

A munkajogi felelősség célja kettős:

- visszatartás a további normasértésektől (represszív célzat): fegyelmi felelősség. Ha a munkavállaló felróhatóan szegi meg munkaviszonyból származó kötelességét, fegyelmi eljárást követően hátrányos intézkedések érik (pl. fizetéscsökkentés). Nálunk a Munka Törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény 56. § (1) bekezdése szerint a „munkaviszonyból származó kötelezettség vétkes megszegése esetére kollektív szerződés vagy – ha a munkáltató vagy a munkavállaló nem áll kollektív szerződés hatálya alatt – munkaszerződés a kötelezettségzegés súlyával arányos hátrányos jogkövetkezményeket állapíthat meg.”
- kárviselés rendezése: a munkavállaló által a munkáltatónak okozott kár, illetve a munkavállaló által harmadik személyeknek okozott kár esetén. A munkavállaló felelőssége nem mindig terjed ki a teljes kárra. A Munka Törvénykönyve 179. § (1) bekezdése szerint a „munkavállaló a munkaviszonyból származó kötelezettségének megszegésével okozott kárt köteles megtéríteni, ha nem úgy járt el, ahogy az adott helyzetben általában elvárható.” A (3) bekezdés szerint a „kártérítés mértéke nem haladhatja meg a munkavállaló négyhavi távolléti díjának összegét. Szándékos vagy súlyosan gondatlan károkozás esetén a teljes kárt kell megtéríteni.”

6. A jogi felelősség

6.3. További jogági felelősségi formák

A legtöbb jogágban, jogterületen megfigyelhető felelősség a magánjogi, illetőleg a büntetőjogi felelősség vonásait viseli (lásd a 6.1. fejezetet!). Az objektív felelősség kivételes.

A kormány alkotmányjogi felelőssége a parlament felé:

Ezt az alkotmányjog rendezi, de inkább politikai, mint jogi felelősség, mert hiányzik a normasértés. Akkor állhat be, ha a kormánytöbbség egy része nem ért egyet a kormány politikájával.

Mentelmi jog: ha az ügyészség büntetőeljárást kíván indítani valamely parlamenti képviselő ellen, kéri a parlamentet, hogy döntsön a mentelmi jog felfüggesztéséről, és csak a felfüggesztő döntés esetén indítható meg az eljárás, amíg tart a mandátum. Nálunk az Országgyűlésről szóló 2012. évi XXXVI. törvény 61/A. § (2) bekezdés *a*) pontja alapján a mentelmi jog felfüggesztéséről szóló döntéshez a jelen lévő képviselők kétharmadának a szavazata szükséges. A mentelmi jog célja, hogy a képviselő munkáját ne akadályozzák koholt feljelentésekkel. Hasonló funkciót tölt be a diplomáciai mentesség is.

6. A jogi felelősség

6.4. Cselekvőképesség, vétőképesség, beszámítási képesség és jogképesség

Jogképesség:

A személynek az a képessége, hogy jogok és kötelezettségek alanya legyen. Minden személy jogképes, a jogképességet korlátozó szerződés vagy egyoldalú nyilatkozat semmis. A jogképesség élve születés esetén fogantatásától illeti meg az embert.

Cselekvőképesség:

Cselekvőképes az a személy, aki saját akaratnyilatkozatával jogokat szerezhethet, illetve kötelezettségeket vállalhat. A cselekvőképesség elsősorban egy meghatározott szellemi állapot függvénye. A jogképességgel szemben a cselekvőképesség korlátozható.

Korlátozott cselekvőképesség:

A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény 2:11. §-a szerint korlátozottan cselekvőképes „az a kiskorú, aki a tizennegyedik életévét betöltötte és nem cselekvőképtelen”, illetve a 2:19. § (1) bekezdése szerint „az a nagykorú, akit a bíróság ilyen hatállyal gondnokság alá helyezett.” A korlátozottan cselekvőképes személy bizonyos jognyilatkozataihoz törvényes képviselője (kiskorú), illetve gondnoka (nagykorú) utólagos jóváhagyása szükséges. A törvény, illetve a gondnokság alá helyező ítélet határozza meg, melyek azok a jognyilatkozatok, amelyek érvényességéhez nincs szükség jóváhagyásra [lásd a Ptk. 2:14. § (2), illetve a 2:20. § (3) bekezdését!].

Cselekvőképtelenség:

A Ptk. 2:21. § (1) bekezdése szerint cselekvőképtelen „az a nagykorú, akit a bíróság cselekvőképességet teljesen korlátozó gondnokság alá helyezett.” A cselekvőképtelen személy jognyilatkozata a 2:22. § (1) bekezdése értelmében semmis, nevében gondnoka jár el, ugyanakkor a (2) bekezdés alapján a „cselekvőképtelenség miatt nem semmis a cselekvőképtelen nagykorú által kötött és teljesített csekély jelentőségű szerződés, amelynek megkötése a mindennapi életben tömegesen fordul elő és különösebb megfontolást nem igényel.”

Vétőképesség:

Vétőképes az a személy, aki képes belátni magatartásának következményeit. A vétőképtelen személyek által okozott kárért gondozójuk felel.

Beszámítási képesség:

Büntetőjogi fogalom. Akkor beszámítható valaki, ha a törvényben meghatározott életkort elérte, nem kóros elmeállapotú [a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény 17. § (1) bekezdés], és nem áll kényszer vagy fenyegetés hatása alatt [Btk. 19. § (1) bekezdés]. A hazai büntetőjog szerint a 14. év alattiak nem rendelkeznek beszámítási képességgel, és nem vonhatók büntetőjogi felelősségre.

Korlátozott beszámítási képesség:

A kóros elmeállapot vagy a kényszer, illetve fenyegetés korlátozza az elkövetőt a cselekmény következményeinek felismerésében vagy abban, hogy e felismerésnek megfelelően cselekedjék [Btk. 17. § (2) bekezdés], illetve az akaratának megfelelő magatartásban [Btk. 19. § (2) bekezdés].

7. A jogértelmezés módszerei

7.1. A jogértelmezési módszerek történeti fejlődése

A kezdetleges társadalmakban konkrét élethelyzetekhez igazodó szabályok irányítják az emberek cselekvését (lásd a 3.1. fejezetet!), ezen a szinten nincs szükség jogértelmezésre. Az elvontabb normák jelentését azonban pontosítani kell egy-egy konkrét jogvitában.

Carl Friedrich von Savigny a jogértelmezés négy módszerét azonosította az 1800-as évek első harmadában:

- nyelvtani értelmezés: a szavak, kifejezések nyelvtani szabályok szerinti jelentéséből indul ki.
- logikai értelmezés: a logika törvényszerűségeiből indul ki (pl. ha a törvény a nagykorúság betöltésével enged meg valamit, logikus, hogy az a kiskorúaknak tilos, akkor is, ha ez nincs kifejezetten leírva).
- rendszertani értelmezés: a jogi norma jogrendszerbeli elhelyezkedéséből indul ki (pl. ha egy bűncselekmény a köznyugalom elleni bűncselekmények körében kapott helyet, akkor abban az esetben lehet az elkövetéséről beszélni, ha valóban a köznyugalom megzavarására irányult).
- történeti értelmezés: abból indul ki, milyen problémára akart a jogalkotó megoldást találni az adott jogi normával.

Később *Rudolf von Jhering* nyomán megjelent egy ötödik módszer is, a teleológiai értelmezés, amely a jogszabályban objektíve, szövegszerűen lefektetett célokból indul ki.

Az 1600-as évekig a nyelvtani és a logikai értelmezés létezett. A XVII-XVIII. században megjelent a rendszertani, majd a XIX. században a történeti és a teleológiai.

7. A jogértelmezés módszerei

7.2. A jogértelmezés modern módszerei

Tizenkét modern jogértelmezési módszer különíthető el, ezek besorolhatók a *Savigny* által felállított négyes rendszer valamelyik kategóriájába.

A nyelvtani értelmezés típusai:

- hétköznapi-szószerinti értelmezés: a szavak, kifejezések hétköznapi jelentéséből indul ki
- speciális-technikai szószerinti értelmezés: a szavak, kifejezések speciális szakmai jelentését veszi alapul. Ez lehet jogi szakkifejezés, de lehet más szakma speciális kifejezése is. Az előbbi a büntetőjog általános részi fogalmaira jellemző (pl. bűncselekmény, bűnösség), az utóbbi a szakigazgatás egyes ágaira (pl. bányáügyi igazgatás).
- kontextuális értelmezés: a kifejezés értelmét a szöveggörnyezet segít megállapítani (pl. ha egy alkotmányban a szabadsághoz való jogot rögzítő rendelkezés mellett büntető eljárásjogi garanciák találhatók, akkor arra következtethetünk, hogy a jogtalan fogvatartással szembeni, fizikai szabadságról van szó, nem a házasság vagy a szerződés kötés szabadságáról).

A rendszertani értelmezés típusai:

- joglogikai értelmezés: különböző értelemszerű logikai következtetéseket alkalmaz. A legfontosabbak a következők.

Argumentum a contrario: ha a jogi norma nem rendelkezik a konkrét helyzetről, akkor nem alkalmazható.

Argumentum a simili: ha a jogi norma a konkrét esethez hasonló helyzetekről rendelkezik, a konkrét eset is a hatálya alá vonható.

Argumentum a maiore ad minus: a többről a kevesebbre való következtetés. Elsősorban engedélyek értelmezésére szolgál: ha a több szabad, a kevesebb is szabad.

Argumentum a minore ad maius: a kevesebbről a többre való következtetés. Elsősorban tiltások értelmezésére szolgál: ha a kevesebb tilos, a több is tilos (ez utóbbi kettő együtt: *argumentum a fortiori*).

Argumentum ad absurdum: ha egy értelmezés abszurd vagy káros eredményhez vezet, el kell tekinteni tőle.

Lex superior derogat legi inferiori: a magasabb szintű jogszabály lerontja az alacsonyabb szintűt.

Lex specialis derogat legi generali: a speciális, szűkebb körű életviszonyokat szabályozó norma lerontja az általános, szélesebb körű életviszonyokat szabályozó normát.

Lex posterior derogat legi priori: a később alkotott jogi norma lerontja a korábbi.

- precedensek fényében történő értelmezés: a lényeges vonásait tekintve hasonló vitában hozott ítéletekből indul ki.

- analógia útján történő értelmezés: a konkrét esettel való valamiféle párhuzamból indul ki.

Analogia legis (törvényanalógia): a konkrét esettől nyilvánvalóan elütő, de azzal egy bizonyos aspektusból párhuzamot mutató helyzetben alkalmazott megoldásból indul ki.

Analogia iuris (jogi analógia): az adott jogág vagy a jogrendszer általános elveiből indul ki.

- jogi doktrinális vagy jogdogmatikai értelmezés: az adott jogág fogalmaiból indul ki (pl. ha a bűncselekmény fogalmi eleme a társadalomra veszélyesség, akkor a társadalomra nem veszélyes, de a büntetőtörvénybe ütköző magatartás nem eredményez felelősségre vonást).

- jogelvek fényében történő értelmezés: egy-egy jogág alapelveiből indul ki (pl. saját jogellenes magatartására előnyök szerzése végett senki nem hivatkozhat).

A teleológiai értelmezés típusai:

- alkotmányos alapjogok, alapelvek fényében való értelmezés: az alkotmányi szintű jogforrásban megtalálható, gyakran az egész jogrendszerre kiható elvekből (pl. az emberi méltóság sérthetetlenége) indul ki.
- a jog mögötti etikai értékek fényében való értelmezés: az írott jogban esetleg nem szereplő, de a társadalom nagy része által vallott erkölcsi elvekből, értékítéletekből indul ki.
- a jogszabály céljai szerinti értelmezés: a jogszabályszövegben objektíve lefektetett célokból indul ki. (Pl. a jogszabály preambulumban lefektetett törvényhozói célok.)

A jogalkotó akarata, szándéka szerinti értelmezés:

- Ez egyrészt a jogalkotó szubjektív céljaiból indul ki (vagyis abból, milyen társadalmi célt kívánt megvalósítani a jogalkotó). Másrészt viszont az összes többi értelmezési módszert átható értelmezési módszer, mivel arra is rá lehet kérdezni, hogy a jogalkotó a többi értelmezési módszer szem előtt tartásával hozta-e meg az adott jogszabályt (azaz pl. arra tekintettel fogalmazott-e egy adott módon, hogy a bíróságok majd a joglogikai értelmezés fogásaival, analógia, precedensek, stb. segítségével pontosítják a szöveg jelentését).

8. A jog és a politika kapcsolódásai

8.1. A parlament felé irányuló jogpolitika

A modern társadalmakban a jog és a politika önálló társadalmi alrendszerek, melyek saját bináris kódokkal rendelkeznek (lásd a 3.2. fejezetet!). Felmerül a kérdés, hogyan marad meg a két alrendszer önállósága, ha a jog a politikai akarat eredményeképpen jön létre.

A válasz az, hogy a jogpolitika szférája közvetít a két alrendszer között. A jogpolitika azon, a jog és a politika oldalán is megfigyelhető mechanizmusok összessége, amelyek révén a jogtudományban kidolgozott szabályozási lehetőségek bekerülnek a politikai döntési folyamatba.

A jog oldalán a jogászai szakmai egyesületek képezik a jogpolitika intézményeit. A jog belsejében, a jogtudományi diskurzus során születnek a különböző *de lege ferenda* javaslatok, amelyek potenciálisan felválthatják a hatályos szabályokat. Ezek a kialakult álláspontok aztán a jogászai egyesületek által szervezett konferenciákon kerülnek a szélesebb közvélemény elé, rendszerint egy-egy aktuális szabályozási kérdés apropóján.

A politika oldalán a parlamenti pártfrakciók jogi csoportjait kell kiemelni. Ezek tagjai jogvégezett személyek, akik pártjuk politikai preferenciáit érvényesítik. Ők válogatják ki a különböző *de lege ferenda* javaslatok közül azokat, amelyek a párt érdekeinek leginkább megfelelnek. Az esetleges viták itt már politikai szempontúak.

(Példa: a tulajdon elméletében léteznek olyan dogmatikai irányok, amelyek a tulajdonnal való rendelkezés korlátlan szabadságát vallják, és olyanok is, amelyek megengedhetőnek tartják a tulajdonjog közérdekre tekintettel való korlátozását. Ha pl. egy új magánjogi kódex kapcsán konferenciát rendeznek a dologi jogról, ezek az álláspontok előkerülnek, és a frakciók jogi csoportjai a szerint értékelik őket, milyen viszonyban vannak a saját politikai érdekeikkel, céljaikkal. Ha a párt a vállalkozói rétegnek szeretne kedvezni, akkor a tulajdon szabadságát preferáló irányvonalat karolja fel. Ha viszont pl. környezetvédelmi szempontokat szeretne érvényesíteni és az ezzel szimpatizáló szavazóbázisnak szeretne kedvezni, akkor a tulajdon nagyobb fokú korlátozását megengedő irányvonalat támogatja.)

8. A jog és a politika kapcsolódásai

8.2. Politikai küzdelem a bírói eljárásokon keresztül

A jogpolitika, mint a jog és a politika alrendszerei közötti közvetítő szféra minden fejlett társadalomban megfigyelhető. Az Egyesült Államokban az 1960-as és '70-es években kialakult a politikai érdekérvényesítés jog általi sajátos formája, az ún. perlési politizálás. Ennek lényege, hogy egyes érdekcsoportok, amelyek nem számíthatnak arra, hogy a jogalkotó az ő érdekeik szerint dönt, számukra kedvező bírósági precedenst harcolnak ki a felsőbbíróságok előtt, amely tulajdonképpen „burkolt jogalkotás”, hiszen az angolszász országokban a precedensek hagyományosan kötelező erejűek a bíróságokra nézve.

A perlési politizálás kialakulásához három fő körülmény fennállása szükséges:

- lehetséges közvetlenül az alkotmányos alapjogokra bírói ítéletet alapozni. Az absztrakt alkotmányos rendelkezések több szabadságot engednek az ügyre nyitott bírónak, mint a szabálypontosságú törvények.
- a perbeli beavatkozás feltételeinek lazítása. Egy perben általában az vehet részt, akinek jogát vagy jogos érdekét közvetlenül érinti az ügy (pl. őt is ugyanakkor kirúgta ugyanaz a munkáltató a nemi identitása miatt). Ha ez a feltétel fellazul (pl. őt nem rúgta ki a munkáltató, de a felperessel azonos a nemi identitása, ezért „vele is bármikor megeshet” hasonló), akkor az adott csoport érdekeit védő szervezetek is beavatkozhatnak, komoly szakmai és anyagi támogatást nyújtva ezzel az érintetteknek, a per tárgya pedig már nem egy-egy fél személyes sérelme, hanem egy társadalmi csoport követelése.
- mozgalmi jogászok, közérdekű ügyvédi irodák kialakulása. Az ilyen szervezetek ügyvédeknek egy társadalmi ügy előmozdítása a célja, eszméket képviselnek. A szervezeteket az ügy iránt elkötelezett magánszemélyek adományaiból, illetve állami támogatásból tartják fenn. Ezek működése jelentős érdekképviseletet eredményez.

E sajátos perlési módszer ahhoz vezet, hogy a politikai harcok egy része áttevődik a tárgyalótermekbe, és átpolitizálja az egész jogot, félretolva az ellentmondás-mentességet biztosító dogmatikai rendszert.

8. A jog és a politika kapcsolódásai

8.3. A politikai jogelméleteken keresztüli összekapcsolódás

Szintén az Egyesült Államokban figyelhető meg, hogy egyes politikai mozgalmak egész jogelméleteket alakítottak ki, amelyek politikai-ideológiai meggyőződésüket tükrözik.

A legdominánsabb irányzatok a feminista jogelmélet (amely szerint a jog a férfiak eszköze a nők elnyomására, ezért pl. a nő által férfi sérelmére elkövetett bűncselekmény esetén az elkövető nem bűnös, mert az elnyomás áldozata, aki csak jogos védelemből cselekedett, vagy nem beszámítható, mert a patriarchális társadalom eltorzította az akaratát), valamint a kritikai faji jogelmélet (amely szerint a jog a fehér társadalom elnyomási eszköze a színes bőrűek rovására). De újabban létrejöttek ökológiai jogelméletek, valamint – a baloldali törekvésekre reagálva – republikánus jogelméletek is.

Az ilyen elméletek célja az egyetemi jogászság, és ezen keresztül az új jogászgenerációk szemléletmódjának befolyásolása. Az ideológiai szempontok ilyen mértékű megjelenése a jog belső folyamataiban káros, mert jog sajátos logikájának érvényesülését rombolja.